

**ДИДАКТИКА, МЕТОДИКА, НОВІ
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ**

УДК 371.382:372.3

Оксана Дуброва

**ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ МЕТОДИК У ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ**

Аналіз широкого спектру соціальних і духовних реалій сучасного українського суспільства актуалізує необхідність удосконалення сфери міжособистісних відносин. Специфіка вирішення цього завдання в умовах сьогодення полягає у зміщенні акцентів на оптимізацію спілкування, підвищення його результативності та психологічної безпеки. У цьому плані особливої значущості набуває проблема формування культури спілкування, починаючи вже з дошкільного віку – періоду, коли в дитини відбувається перехід від егоцентризму до центрації як передумови знаходження свого місця в системі можливих точок зору, встановлення між іншими людьми та власним «Я» системи спільних і взаємних стосунків, формується позаситуативно-особистісна форма спілкування, що орієнтує дитину на «світ людей», посилює інтерес до змісту і способів людських взаємин, правил поведінки.

Різні аспекти культури спілкування і процесу її формування набули висвітлення в працях філософів і культурологів (М. Бахтін, В. Біблер, С. Іконнікоа, М. Каган), психологів (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Л. Виготський, Б. Ломов), педагогів (В. Кан-Калік, Ю. Касаткіна, Р. Овчарова, Г. Цукерман).

Мета статті – розкрити особливості використання ігрових методик у процесі формування культури спілкування старших дошкільників.

За своєю сутністю культура спілкування є складовою моральності особистості й охоплює духовно-моральну вихованість, індивідуальний спосіб і манеру спілкування, виразність емоційних станів, культуру мовлення, вміння розуміти стан іншої людини, її почуття і вчинки, правильно інтерпретувати внутрішній підтекст висловлювань, уміння слухати і розуміти [3, с. 124]. Це стрижень вихованості особистості, який забезпечує гуманне ставлення людини до людини. Культура спілкування проявляється у ввічливості, тактовності, володінні засобами комунікації у різноманітних життєвих ситуаціях [1, с. 14].

Стосовно дітей старшого дошкільного віку, культура спілкування передбачає виконання норм та правил спілкування з дорослими та однолітками, базованих на повазі і доброзичливості, використання відповідного словарного запасу і форм спілкування, а також ввічливу

поведінку в громадських місцях та побуті [6, с. 6]. У цей віковий період радше вести мову про основи культури спілкування, сформованість яких забезпечує знання старшими дошкільниками способів та засобів мовної та немовної взаємодії; орієнтацію у ситуації спілкування (доцільний вибір мовних і немовних засобів з огляду на зміст ситуації, її учасників, власне ставлення); вміння «зчитувати» інформацію про свого співрозмовника.

Формувальний етап дослідно-експериментальної роботи проводився у навчально-виховних комплексах «Кіровоградський колегіум» і «Зорецвіт» (м. Кіровоград) на базі старших груп за розробленої нами програми **«Формування основ культури спілкування у старших дошкільників»**, яка охоплювала 11 тем. Кожна тема розглядалася протягом 2–5 занять.

Опрацювання програми спрямовувалося на вирішення таких завдань:

- формування у дітей уявлення про місце спілкування в житті людини, важливість культурної поведінки при спілкуванні з оточуючими;
- навчання застосуванню вербальних (ввічливі слова, фрази) і невербальних (мова жестів, міміка) засобів спілкування й адекватному реагуванню на слова співрозмовника;
- ознайомлення з різними емоціями, навчання розумінню своїх емоцій й розпізнаванню емоцій інших людей; розвиток умінь вербального та невербального вираження емоцій;
- виховання доброзичливого, чуйного ставлення до оточуючих, уміння співпереживати та співчувати їм;
- розвиток уміння слухати й чути співрозмовника;
- формування позитивного ставлення до процесу спілкування, бажання спілкуватися.

Найбільш ефективними з-поміж методів, які ми застосовували в роботі з дітьми, виявилися:

- наочні (відеоролики; мультфільми; малюнки, фотографії, плакати);
- словесні (бесіди – етична, вступна, підсумкова; читання (слухання) творів художньої літератури – оповідань, казок, віршів; обговорення прислів'їв та приказок; вивчення скоромовок);
- практичні (ігри; ігрові вправи; розв'язання проблемних ситуацій; малювання; співи; інсценування; моделювання та програвання ситуацій спілкування; розповіді дітей; складання казок; створення колажів).

Враховуючи, що гра в дошкільному дитинстві і молодшому шкільному віці є провідним типом діяльності (Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Г. Люблінська, С. Рубінштейн), на кожному занятті й виховній годині запроваджували різні ігри та ігрові вправи.

Гра є відтворенням людської діяльності, правил і норм міжособистісних взаємин. Вона позитивно впливає на розвиток дитини, формує всі сторони її особистості – розум, почуття, уяву, мислення, волю, тобто здійснює комплексне виховання дитини, в тому числі й щодо

культури спілкування [4].

Розкриємо методику проведення деяких ігор та ігрових вправ, які проводилися з дітьми під час реалізації названої програми.

При ознайомленні з темою «*Давайте знайомитись!*» дітям пропонувалося пограти в гру з м'ячем «Знайомство», яка сприяла усвідомленню правил знайомства та закріпленню моделей поведінки в ситуаціях знайомства. У процесі гри виявилось, що діти, зосереджуючись на іменах (треба було назвати ім'я того, кому кидали м'яч), не завжди вживали ввічливі слова та фрази, були напружені. Зважаючи на це, брали ініціативу на себе: кидаючи м'яча, називали слова та фрази, які зазвичай вживаються при знайомстві (вітання, запитання імені співрозмовника, фрази типу «приємно познайомитися» або «дуже приємно»). Дитина, яка ловила м'яч, повторювала ці слова. Через декілька хвилин діти продовжували гру самостійно.

Але тут виникла інша проблема: діти діяли механічно, не посміхалися, не завжди дивилися на того, кому кидала м'яч. Знову переривали гру і пропонували дітям у парах відтворити ситуацію знайомства, але при цьому наголошували на важливості погляду і посмішки. Після відпрацювання поведінки в ситуаціях знайомства гра продовжується. Тепер діти поводитися більш упевнено і природно, дотримувалися необхідних правил.

Спираючись на рекомендації, які містяться в педагогічній літературі [2, с. 54], під ігровою вправою розуміли таку, мета якої полягала у формуванні, вдосконаленні та розвитку необхідних для культури спілкування навичок і вмінь за допомогою участі в ігровій діяльності.

Наприклад, під час опрацювання теми «*Емоції*» використовували ігрову вправу «Тренуємо емоції». Для цього просили дітей:

- посміхнутися як сонечко, як хитрий лис; розізлитися: як дитина, у якої забрали морозиво; як людина, яку ударили;
- здивуватися: коли трапилось щось приємне / неприємне;
- злякатися: коли гавкає великий пес; гримить грім та блискає блискавка;
- посумувати: коли на вулиці йде дощ; не виходить гарний малюнок;
- відчути сором: коли ми не зробили те, про що просив тато; коли нагрубіянили бабусі і т.д.

Для унаочнення різних емоційних станів розташовували на дошці малюнки, які зображали певні емоційні стани (радість, смуток, здивування, інтерес, злість, страх, сором) і знайомили з ними вихованців. Під час виконання вправи малюнки прислуговувалися дітям, допомагаючи відтворити ту чи іншу емоцію. Завдяки цій та аналогічним вправам дошкільники навчалися передавати та розпізнавати емоції, адекватно реагувати на них.

Серед інших вправ, які довели свою доцільність, слід назвати такі, як «Інтерв'ю» і «Запитання – відповідь». Їхня мета полягала в навчанні дітей формулювати свої думки стисло і зрозуміло, чітко говорити. Зрозуміло, що досягти цієї мети протягом одного заняття не можливо. Але ми намагалися вибудувувати роботу таким чином, щоб діти отримали уявлення про те, що таке чітке мовлення, показати важливість уміння висловлюватися стисло, прищепити бажання розмовляти правильно.

Спостерігаючи за дітьми в процесі ігрової діяльності звернули увагу на те, що ті з них, хто в повсякденному житті поводить себе більш розкуто і впевнено, легше і краще могли впоратися із завданням. Вони з легкістю придумували запитання і з легкістю відповідали на ті, які ставилися їм. Натомість, у скутих і мовчазних дітей виконання вправи викликало труднощі: їм складно було придумати і озвучити запитання, вони не завжди могли відповісти на поставлене запитання стисло і зрозуміло. Кожному з таких дітей надавали окрему увагу, проводячи з ними індивідуальні вправи такого змісту:

– Давай уявимо, що ти завтра збираєшся з мамою до магазину за продуктами. Щоб ти запитав у мами? (о котрій годині..., що вдягати..., що брати... і т.п.).

Спочатку допомагали дитині формулювати запитання, а потім просили її відповісти на будь-яке з них.

Такі вправи давали можливість працювати з кожною дитиною в індивідуальному темпі, за потреби надавати їй підтримку, що сприяло посиленню в неї впевненості в своїй силі, стимулювало бажання вступати в розмову з іншими дітьми.

Цінність рольової гри як способу розширення досвіду культури спілкування шляхом запропонованої ситуації, полягала у відтворенні дітьми моделей поведінки, характерних для повсякденного життя і для цілком реальних осіб. Для отримання максимальної користі від рольової гри, добирали ситуації, максимально наближені до реального життя дітей. Рольова гра також допомагала дітям краще зрозуміти те, що відчувають інші люди в тій чи тій ситуації, розвивала в них уміння оцінювати причини і наслідки поведінки інших.

Поряд з рольовою грою, в якій кожна дитина отримувала певну роль і мала дотримуватися відповідної моделі поведінки, в рамках розробленої нами програми використовувався метод моделювання та програвання ситуацій, що передбачало вільний вибір дітьми ролей і моделей поведінки. Виконання ролей психологічно налаштовувало дитину на мовні дії, яких очікують від неї в певних ситуаціях. Це сприяло тому, що в схожих реальних ситуаціях дошкільнята починали діяти адекватно. А щоб спілкування дітей відбувалося природно, щоб вони діяли і говорили під впливом щирих почуттів, добирали ситуації з повсякденного життя дітей. Особливо ефективним цей метод виявився при завершенні опрацювання

тем програми, оскільки давав змогу побачити як досягнення дітей, так і ті аспекти, які потребували доопрацювання.

Так, опрацьовуючи тему «*Співчуття. Радість за іншого*» для моделювання та програвання були запропоновані ситуації.

Уміння співчувати.

1. У бабусі розбилися окуляри, а вона отримала листа від своєї давньої подруги і дуже хоче його прочитати.

2. Маленька сестричка захворіла. У неї дуже болить голова і горло.

Уміння радіти за іншого.

1. Брат закінчив школу і вступає до університету. У нього іспити. Він дуже багато вчиться. І ось нарешті йому повідомили, що він вступив до університету!

2. Подружка дуже любить котів, і вона дуже хотіла, щоб і в неї був свій котик. Але ця ідея не подобалася її батькам. І ось одного дня вони все ж таки подарували їй чудове кошенятко!

3. Тато на роботі виконував дуже складне завдання. Він багато і виснажливо працював. Коли ж він закінчив проект, його всі вітали.

Зважаючи на обмежений життєвий та емоційний досвід дошкільників, перш ніж програти ситуацію, її ретельно розбирали, аналізували і робили висновки. З огляду на те, що дітям було складно передавати співчуття та радість за іншого емоційно, відпрацьовували міміку та пантоміміку, доречні у запропонованих ситуаціях. Слід наголосити, що діти проймалися запропонованими ситуаціями і щиро переживали емоції.

Особливе місце в змісті програми посідали творчі ігри, наприклад, інсценування – представлення, розігрування літературного твору або мультфільму. Діти добре запам'ятовують і з задоволенням повторюють слова та дії героїв казок, оповідань і мультфільмів. При цьому вони усвідомлюють погані та добрі слова і вчинки.

Так, з теми «*Я – людина серед людей*» для інсценування за допомогою іграшок було запропоновано оповідання Віри Оберемок «Як друзі ведмедика провчили». Інсценування проводилося після обговорення оповідання. Під час інсценування діти показали усвідомлення поганих і добрих вчинків Ведмедика та його друзів.

При опрацюванні теми «Добррозичливість» діти інсценували оповідання В. О. Сухомлинського «Зайчик і горобина» і «Красиві слова і красиве діло». Зважаючи на глибокий зміст оповідань вважали за потрібне попереднє обговорення та аналіз слів та вчинків героїв. Акцентували увагу на немовній поведінці в зображених ситуаціях. Під час інсценізацій відбулося закріплення набутих знань та умінь.

Діти інсценували не лише художні твори. Так, на одному з підсумкових занять із старшими дошкільниками, де діти повторювали слова привітання, звернення з проханням та подяки, проводилося

інсценування мультфільму. Після перегляду та обговорення мультфільму «Грибок-теремок» діти відтворювали сценки з мультфільму, виконуючи завдання: обов'язково вжити слова вітання, звернення з проханням і подяки. Наслідуючи героїв мультфільму, діти були добрими у ставленні до друзів і ввічливими в спілкуванні з ними. Запровадження цього методу дало змогу закріпити набуті на попередніх заняттях знання та вміння, моделі поведінки у ситуаціях вітання, звернення з проханням і подяки.

Інший різновид творчих ігор передбачав репрезентацію сюжетних розповідей дітей. Сюжетні розповіді – це опис подій, що змінюються в часі. Залучаючи дітей до творення таких розповідей, просили їх скласти казку; розповісти (за малюнком), що, на їхню думку, робили персонажі до зображеної події, що потім; скласти розповідь на задану тему або про реальну подію.

У розповідях діти втілювали свої знання правил поведінки та спілкування, описували випадки неправильної поведінки, невміння спілкуватися і наслідки, до яких це призводило. Крім того, сюжетні розповіді сприяли розвитку мовлення старших дошкільників і молодших школярів.

Так, при завершенні теми «*Вітання і прощання*» дітям пропонується розповісти як вони вміють вітатися і прощатися у різних ситуаціях: коли приходять до дитячого садка / йду ввечері додому; йду вранці з дому, а увечері повертаюся з садка – дома залишається бабуся / молодша сестричка; в гостях (дорослі і діти). У своїх розповідях діти закріплювали набуті знання про форми вітання та прощання; продемонстрували усвідомлення ситуацій, коли слід вживати слова вітання та прощання; показали розуміння важливості ввічливих слів у спілкуванні.

Сюжетні розповіді дітей було використано при завершенні теми «*Слово чемне кожному приємне*». Дошкільникам пропонувалося розповісти зі свого досвіду про те, як вони вибачалися: за що і перед ким. Проте, лише троє дітей змогли розповісти про випадки, коли їм доводилося вибачатися. Інші діти такого досвіду не мали. Можна припустити, що в житті дітей були ситуації, коли їм слід було вибачитися, але вони не знали, що треба було сказати і як поводитися.

До практичних ігрових методів належить і метод проблемних ситуацій. Проблема ситуація – це психологічний стан, що виникає в результаті мисленої взаємодії суб'єкта (учня) з об'єктом (навчальним матеріалом), який викликає пізнавальну потребу розкрити суть процесу або явища, що вивчається [5].

Після ознайомлення дітей з необхідними правилами, їм пропонувалися ситуації, які вони мали вирішити за допомогою набутих на занятті знань. Для більш комфортної атмосфери та невимушеної поведінки проблемні ситуації пропонувалося вирішувати у парах чи невеличких групах (3–4 дитини).

Так, під час опрацювання теми «Звернення» були запропоновані проблемні ситуації типу: «Хлопчик крикнув перехожому: «Котра година?» Звернувшись до перехожого, хлопчик зробив три помилки. Які?»

Діти вирішували проблемні ситуації на другому занятті даної теми. Тобто, вони вже знали форми звернення, але впоралися з ситуаціями частково через недостатню орієнтацію в різних ситуаціях. Тому на наступному занятті знову використали метод проблемних ситуацій типу: «Ти бачиш кількох дітей, які граються разом, і хочеш погратися з ними...»; «Кілька друзів збираються будувати з конструктора, ти хочеш грати з ними...». Більшість дітей продемонстрували розуміння ситуацій спілкування; використовували доречні слова вітання та форми звернення; коментували ситуації.

Вчені констатують, що старший дошкільний вік є періодом розквіту малювання. Через образотворчу діяльність діти передають враження, які вони отримали в процесі виховання і навчання. Тому програма передбачала такі види роботи, як малювання та створення колажів.

Так, на останньому занятті з теми «Я – людина серед людей», де йшлося про важливість уміння спілкуватися з людьми, старшим дошкільникам було запропоновано намалювати себе серед людей.

Для аналізу малюнків за допомогою звернулися до психолога дитячого садка і вихователів. Діти, які відкриті та комунікабельні у повсякденному житті, малювали навколо себе багато людей; замкнуті – одну-дві людини (переважно батьків). Про позитивне ставлення до спілкування свідчили яскраві теплі кольори – жовтий, рожевий, зелений. Холодні кольори (синій, коричневий і чорний) – про небажання або невміння встановлювати контакти з навколишніми.

При розгляді теми «Слухаю та чую» було використано метод створення колажів. Кожна дитина отримала набір малюнків із зображенням людей (декілька людей уважно слухають, а декілька – неуважно). Завдання: вирізати малюнки людей та наклеїти на окремому листі, відтворюючи ситуації, коли людина говорить, а її слухають уважно або неуважно. Діти не лише вирізали та клеїли, вони домальовували місце, де відбувалася розмова – приміщення або вулиця.

Після закінчення роботи запропонували дітям продовжити ситуації: що може трапитися, коли слухають неуважно, і що було, коли слухали уважно.

Сформовані в тій чи іншій ситуації знання, вміння, навички, звички переносяться на подібні ситуації, і дитина в новій для неї ситуації вже не шукає нових форм поведінки, а використовує ті, що склалися раніше. Так, спостереження за поведінкою і спілкуванням дітей один з одним та з дорослими засвідчило застосування дітьми знань набутих на заняттях. Дошкільники використовували ввічливі слова, були уважними один до одного, виявляли доброзичливість.

Таким чином, запровадження ігрових методик у процес формування культури спілкування старших дошкільників довело свою доцільність. Це виявилось не тільки в збагаченні когнітивної сфери дітей, а й розширенні їхнього емоційного та поведінкового досвіду.

У подальшому планується розробка методичних рекомендацій для вихователів дитячих садків та учителів молодших класів по використанню розроблених нами програм з формування основ культури спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бушелева Б. В. О культуре поведения / Б. В. Бушелева // Диалоги о воспитании : кн. для родителей ; [под ред. В. Н. Столетова] / Б. В. Бушелева – М. : Педагогика, 1985. – 228 с.
2. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки : [метод. посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / за ред. Т. В. Журавель ; авт. кол.: Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна]. – К., 2010. – 168 с.
3. Иконникова С. Н. Диалог о культуре / С. Н. Иконникова – Л. : ЛГУ, 1987. – 204 с.
4. Методика роботи з виховання культури поведінки. Вчитель вчителю, учням та батькам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.teacher.at.ua.
5. Навчальний посібник / Волкова Н. П. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 616 с.
6. Петерина С. В. Воспитание культуры поведения у детей дошкольного возраста : кн. для воспитателей детского сада / С. В. Петерина. – М. : Просвещение, 1986. – 96 с.